

Олена Косьмій,
Катерина Усачова

Структура та перспективи міфу Тараса Шевченка

У статті розглянуто роль міфу Тараса Шевченка у становленні української нації. Проаналізовано основні етапи формування міфу Шевченка, перспективи його розвитку та змістовного наповнення у сучасному українському суспільстві.

The role of Taras Shevchenko's myth in forming of Ukrainian nation is investigated in article. Main stages of Shevchenko's myth making, perspectives of its development and content in modern Ukrainian society are analyzed.

Сучасні соціокультурні процеси в Україні демонструють комплексну трансформацію соціальних структур. Головною проблемою постає кристалізація національної ідеї, формування національної ідентичності та забезпечення єдності українського народу. Одним із етапів вирішення даного завдання є й з'ясування місця Тараса Шевченка у сучасній українській культурі, виокремлення основних міфологічних наративів, з'ясування пов'язаних із ним ідеологем, концепцій, цінностей, а також потенціалу до об'єднання нації.

Від часу, коли Тарас Шевченко закінчив свій життєвий шлях, різні покоління розуміли, сприймали та інтерпретували його постать та творчий спадок по-різному, часто застосовуючи злободенні ідеї [1, с. 221]. Встановити раз і назавжди, в чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, загалом неможливо. Його значення для різних часів і різних суспільних груп було неоднаковим, тож просто неправильно, науково некоректно було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) – істиною, а всі інші – непорозуміннями, помилками, проявами «сліпоти» (повної чи часткової), а то й взагалі «фальсифікаціями» [3, с. 100]. Десятиліттями тупцювала на місці українська філософська думка, заклопотана не так власне пізнанням Шевченка (Шевченком-предметом), як більш або менш правдоподібним пристосуванням його до реалій українського національного життя (Шевченком-функцією) [6, с. 6].

На вітчизняних теренах спадщину Великого Кобзаря вивчали такі науковці: М. Антонович, В. Барка, М. Бернштейн, Ю. Бойко, Г. Грабович, О. Гриценко, О. Дорошкевич, М. Новицький, Л. Плющ, А. Рігицький, Б. Рубчак, В. Скуратівський, Ю. Шерех та ін. Проте ХХІ століття робить нові виклики, тому важливим є з'ясування сучасної ролі та місця Тараса Шевченка у свідомості окремого українця та суспільства в цілому.

Тарас Шевченко був першим українським поетом-мислителем, який закликав народ до боротьби за соціальне та національне визволення. Шевченкові твори розбудили і наснажили національну свідомість українського суспільства, сприяли певним явищам у перебігові національної революції, але й після поразки визвольних змагань 1917–19 рр. ці твори залишилися незмінним збудником прагнень до національної свободи наступних поколінь українства, входячи як революційний фактор у нашу сучасність [2, с. 7]. Також важливо відзначити боротьбу поета проти кріпацтва як

його історичну заслугу. В цій соціальній площині можна вбачати також і широту ідеї визволення від усілякого гніту. Шевченко до заслання, як революціонер, спирався на антимосковську свідомість народу, підсилював її, висотував з неї політичний ідеал майбутнього. У його поетичних та прозових творах немає цілісної системи політичних поглядів, проте прослідковується протест проти всіх форм деспотії та поневолення, а позитивним народним ідеалом для нього була Козаччина.

Важливим фактором у формуванні культу Шевченка було те, що в своєму поетичному доробку він фактично створив не лише міфологічну версію української історії, але й кістяк національної міфології – з космогонією та есхатологією [3, с. 109]. Відтак, становленню міфа Шевченка передувала його робота над вербалізацією міфа України. Згодом досить вузьке середовище інтелігентів-українофілів розпочинає творити симулякр Шевченкової всенародної слави та пророчої місії, а через нього перетворювати реальну, хай і невеличку, спільноту шанувальників Шевченка на «уявлену спільноту» української нації [3, с. 109].

Становлення культу великого поета почалось із Галичини і поширилося на всю територію сучасної України. Проте трансформація змісту і трактувань постаті повсякчас відстежувалась та аналізувалась. «Словом, скільки голів, стільки у нас Тарасів Шевченків. І всі вкупі – українські радикали. Соціалісти, клерикали, монархісти, ліберали, октябристи...» [11, с. 35.] Все це свідчить про потребу кожної соціальної групи та суспільства загалом в об'єднуючому факторі – національному міфі, культурі. Які, у свою чергу, є феноменами не тільки соціокультурними, а завжди певною мірою й політичними.

Будь-яке дослідження української масової свідомості рано чи пізно або перетворюється на дослідження національних міфів, або ж виявляється ще однією, більш чи менш оригінальною, версією останніх. Адже у нашому суспільстві глибоко закорінена потреба у міфі [4, с. 335]. Зрештою, міф – «це наративна структура, яка обґрунтовує деякі фундаментальні припущення відносно політичної реальності» [8, с. 360].

Міф зазвичай позначає спотворену інтерпретацію певних історичних подій чи постатей або ж закорінений у масовій свідомості стереотип. Механізм його формування можна розглядати з двох кутів зору. З одного боку, міф може утворитись у результаті уявлень про існуюче, з іншого – може виступати штучно створеним уявленням. Біля витоків першого

міфу, який спотворив образ реального Шевченка у XIX ст., стояли українські «народники». Саме вони послідовно створювали стереотип «кожушного поета» – співця жіночої недолі та майстра чарівних сільських пейзажів. Така вульгаризація творчості Великого Кобзаря неминуче призводила до деградації національної свідомості. За часів тотального панування соціалістичного реалізму народився інший міф про Шевченка як «пролетарського поета», який, начебто, передбачив «світле майбутнє» та був виразником соціальних прагнень робітників і селян [10]. На сьогодні міфи все частіше формуються елітою, тиражуються за допомогою засобів масової інформації та вже у такому вигляді підхоплюються народом. Тому позитивне переосмислення і розповсюдження Шевченкового міфа потребує підтримки політичної еліти й інтелігенції, адже кінематограф продукує величезну кількість образів, героїв, знаменитостей на фоні яких традиційні цінності та постаті відходять на другий план, а то й повністю втрачаються.

Традиційний (класичний) міф розгортається у вигляді «розповіді», яка передає як факти, так і домисли, що доповнюють реальність. Це свого роду символічна історія, що є знаменником нескінченної кількості більш або менш аналогічних ситуацій, що допомагає з першого погляду розпізнати типи встановлених відношень [6, с. 22]. Особливістю сучасних міфів є те, що вони не завжди існують у вигляді завершених розповідей. Вони можуть приймати форму фрагментів, відображатися у натяках, закличах, лозунгах, візуальних символах, літературних творах, фільмах, піснях, публічних церемоніях, у побутових ситуаціях. Сутнісним характером міфа є віра в нього. Повноцінного та дієвого міфа потребує як пануюча еліта, що створює його для підтримки своєї влади, так і народ. Щодо постаті Тараса Шевченка, то залежно від змісту його образу у конкретному міфі можна визначити суб'єкт його формування.

За змістом міфи можна поділити на ідеалістичні та есхатологічні, тобто ті, що відтворюють досконалий образ і такі, що пропонують сюжети трагічного протистояння, неминучої відплати. Для сучасного українця міф Тараса Шевченка повинен стати ідеалістичним, таким, що матиме здатність мотивувати людей до повсякденної корисної діяльності заради розвитку української нації.

За своєю суттю, міф реконструює дійсність відповідно до логіки бінарних опозицій (цінність-антицінність) і обов'язково містить втілення у конкретних людських образах чітких моделей життєвого вибору. Будь-які коливання і неоднозначність не допускаються – міф не може містити в собі проблем. Специфічні особливості міфів і психології «життя у міфі» створюють універсальні моделі поведінки, встановлюють для нації головні загальні колективні цілі і таким чином формують психологічну основу колективних прагнень. Основними характеристиками міфів є їхнє некритичне сприйняття, імперативність, здатність впорядкувати

існуючу дійсність. Обґрунтування самого міфа – це не просте теоретичне міркування, а емоційний акт встановлення відносин значущих та вагомих явищ до нашої ідентичності і вітальними потребами існування.

Міф і віра в нього не можуть бути продуктом виключно розумової діяльності, адже вони народжуються в глибинах емоційного світу. «Міф не можна розглядати як чисту емоцію, тому що він є вираженням емоцій. Вираження почуття не є саме почуття; це почуття, перетворене в образ» [9, с. 71]. Міф повинен втілювати приховані прагнення суспільної групи, тільки в цьому випадку він буде рушійною силою і джерелом віри. Вплив міфа на діяльність спричинена тим, що він стає об'єктом та носієм віри, так би мовити, емоційним втіленням віри, що впливає на людину сильніше, ніж раціональні аргументи і менше піддається емпіричному запереченню. Хоча потреба в міфах особливо зростає за умов емоційно напруженої атмосфери кризи, проте все ж необхідно констатувати той факт, що міфи знаходять активних прихильників у всі часи, навіть у стабільних суспільствах.

Сучасні міфи важко аналізувати, тому що вони слугують фундаментом повсякденного сприйняття подій. Критикуючи міфи можна спостерігати лише їх оновлення, тому що той, хто розчарувався в міфі, без глибокого його переосмислення, здатен породити лише нові міфи. Подібні процеси спричиняє присутність у людині «метафізичний оптимізм», який проявляється у вигляді пошуку простих рішень для складних та застарілих проблем. Яскравими прикладами подібних процесів у сучасному українському суспільстві є різні спроби «деміфологізації» постаті Тараса Шевченка, як на рівні наукової рецепції, так і на рівні масової свідомості, охочої до «сенсацій».

На сьогодні в українському суспільстві потроху вщухає пошук довкола спроб переосмислити ключову постать української національної самосвідомості. Очевидно одне: нам потрібен живий, оновлений, осучаснений Шевченко. Нам потрібен Шевченко таким, яким він і був – творцем такого масштабу, що далеко не кожній нації щастить мати – різним, мінливим, часто парадоксальним, блискуче освіченим та феноменально ерудованим [7]. Якщо вже конструювати новий міф Шевченка, то він має слугувати, незалежно від конкретних історичних та культурних умов, практично всім функціям, що на них вказують «великі теоретики міфа»: пояснювати внутрішній світ; обґрунтовувати, роз'яснювати та підтримувати моральні принципи, «добрі звичаї» та суспільні інституції; забезпечувати членам суспільства «онтологічну орієнтацію в житті»; слугувати каркасом колективних ідентичностей, особливо релігійних, національних та політичних [4, с. 338]. На сьогодні українське суспільство має потребу у реалізації саме цих функцій. Проте постає питання: як спонукати українців читати, розуміти, намагатися досягнути Шевченка? Відповідь на це запитання могла би бути віднайдена під час широкого громадського

обговорення життя і творчості Шевченка у суспільстві, що базувалася б на нових ґрунтовних наукових академічних дослідженнях, які б показали нам не радянську чи народницьку модель Шевченка, а людину колосального масштабу і колосального, різнобічного обдарування [7], яка мріяла про здійснення соціальної рівності і політичної свободи, громадянського самоврядування і справедливої законності, а майбутнє суспільство пов'язувала зі самоуправлінням народу, колективною формою реалізації влади як гарантії від сваволі. Адже, живучи у незалежній, демократичній державі сучасні українці не повинні забувати своїх героїв, пророків та митців.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що такі постаті як Тарас Шевченко «zasлужили собі пам'ятників – і тих, що в серцях людських зростають, і тих, що пишаються на майданах по великих городах. Ці люде великі варті того, щоб вічно про них пам'ятати, а робити так, як вони навчали» [5, с. 56]. Міф Тараса Шевченка для сучасної України потребує не революційного, а еволюційного переосмислення. Адже всі спроби силою боротися з міфом спричиняють його мутацію у найнесподіваніші форми, тоді як переосмислення та свідоме формування виходячи з його іманентних

ознак та структури здатне витворити дієву модель для сучасної української нації.

1. Антонович М. Нова невдала концепція (кілька думок з приводу праці Г. Грабовича) / М. Антонович // Український історик. – 1985. – № 1/4. – С. 221–227.
2. Бойко Ю. Шевченкова національно-революційна концепція та шевченкове застосування її [Електронний ресурс] / Юрій Бойко. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Yurii/Shevchenkova_natsionalno-revoliutsiina_kontseptsiia.pdf.
3. Гриценко О. Духовний батько нації / Олександр Гриценко // Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: УЦКД, 1999. – 352 с.
4. Гриценко О. Міфи / Олександр Гриценко // Нариси української популярної культури. – К.: УЦКД, 1998. – С. 335–388.
5. Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла / Сергій Єфремов. – Київ, 1917. – 57 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України / Оксана Забужко. – Київ, 2009. – 150 с.
7. Ключковська Г. Український міф про Шевченка, або дещо про шевченкознавство як дзеркало української ментальності / Галина Ключковська // Дзеркало тижня. – 30 червня 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ukrayinskiy_mif_pro_shevchenka_abo_descho_pro_shevchenkoznavstvo_yak_dzerkalo_ukrayinskoyi_mentalno.html.
8. Політичний енциклопедичний словник / [ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка] – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
9. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / К. Флад [пер. с англ. А. Гиргива]. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 264 с.
10. Червак Б. Шевченко: між двома міфами / Богдан Червак // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/03/9/6960311/>.
11. Шаповал М. Поет і юрба / М. Шаповал // Слово і час. – 1994. – № 3. – С. 33–37.

Ярослав Литвин

Український міф Т. Шевченка у формуванні національної ідентичності українців

У статті розглянуто особливості сприйняття часово-просторової дійсності, характерні для життєтворчості Т. Шевченка. Пропонується для віднайдення сутнісних основ духовних інтенцій Т. Шевченка звернутися до концепту міфу. В результаті було виявлено ще один вимір значення Шевченкового Слова для формування духовної аури нації.

The features of time-spatial perception of reality, typical for creativity of T. Shevchenko are analyzed in the article. For finding the essential foundations of spiritual intentions by Shevchenko author proposed refer to the concept of myth. As a result, it was revealed another values of Shevchenko's Word for formation of spiritual aura the national.

Розглядаючи міф, як певний первинний рівень самоідентифікації, ми отримуємо змогу виявити власне національне «Я», формування якого якраз і відбувається на цьому рівні. Аналіз подібного міфу, його походження, тобто його «авторизація» (набуття статусу омовленого), коли такий міф починає промовляти до нас через «обраних», тих, кого ми називаємо «пророками», «провідниками нації», – дає можливість віднайти передумови власної ідентичності. Адже саме за допомогою міфу людина отримує можливість відповісти на питання, котрі лише наука здатна виявити. Тарас Шевченко якраз і є одним із найяскравіших «авторизаторів» міфічного в нашій національній ідентичності. Бо розповідає він не лише про те, що є важливим для нього та його сучасників, а про те, що є важливим для кожного покоління українців.

Для того, щоб зрозуміти визначальне значення Т. Шевченка для формування нашої національної ідентичності із врахуванням всіх аспектів його соціокультурного впливу, на нашу думку, варто вдатися до концепту міфу. Намагаючись дешифрувати свідомі,

чи то й часто несвідомі коди, залишені нам нашими духовними світочами, ми рухаємося у напрямку власної ідентичності і стаємо самі собою.

Суть дискусії, яка спалахнула 1998-го, Г. Грабович описав у своїй книжці «Шевченко, якого не знаємо»: «Доки Шевченко залишається всенациональним символом і доки українська спільнота, її культура далі відчують загроженість... доти суспільний, і тим самим інтелектуальний контекст досліджування Шевченка залишатиметься аномальним». Шевченко ще за життя піддавався різним прочитанням, котрі, як справедливо зазначає Г. Грабович, «довільно прилаштовують Шевченка до різноманітних позалітературних потреб» [2, с. 5]. Оксана Забужко зазначає, що «українська філософська думка, заклопотана не так власне пізнанням Шевченка (Шевченком-предметом), як більш або менш правдоподібним достосуванням його до реалій українського національного життя (Шевченком-функцією)» [3, с. 6]. Однак, саме це є ознакою необхідності розглядати геній Шевченка як явище загальнофілософське. Адже потреба в шевченковому